

УДК 316.613.5

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Христина Василькевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Висвітлено різні підходи до проблеми національного характеру. Експериментальне дослідження дало змогу виявити особливості українського національного характеру, встановити його взаємозв'язок із національною свідомістю та самосвідомістю.

Ключові слова: національний характер, національне підсвідоме, національна свідомість та самосвідомість, традиції, звичаї, обряди, фольклор, мова, релігія, культура, національна самоідентифікація, ментальність, світогляд, почуття, моральні норми.

Нас хвилює доля України, її місце серед народів, її майбутнє. Україна перебуває на зламі тисячоліть, на шляху інтеграції до спільного "Європейського дому". Сьогодні особливо актуальною є проблема національного характеру.

Досліджуючи особистість, насамперед торкаємось проблеми її індивідуально-типологічних відмінностей. А як бути щодо етносу, нації, чи держави? Адже у кожного своє бачення, свій особливий шлях протягом століть.

Ми виділили національний характер як окремий спосіб мислення, відчуття та поведінки, яким відрізняються члени однієї спільноти від іншої. Наша позиція полягала в тому, що крім відносно сталих рис, у вдачі є й такі, котрі домінують в якийсь історичний період. Зокрема, соціально-політична ситуація в Україні радянського періоду деформувала національну свідомість, національні почуття, а відтак і риси національного характеру на цьому етапі розвитку.

Матеріали дослідження відбиралися за певними критеріями, а саме: свідчення про ставлення студентів до різних подій, фактів, явищ і процесів дійсності, як форми прояву національного характеру. Ця своєрідність в кожного студента визначає його поведінку й сприймання соціуму.

Характер є стрижнем національної психології, яка передбачає особливості перебігу психофізіологічних та емоційних (темперамент) і

ментальних (інтелект, мислення) процесів, а також національне підсвідоме. Національна психологія, нація загалом вельми складний об'єкт для наукового пізнання. Етнопсихологія як наука ще тривалий час робитиме спроби дослідити їх достатньо глибоко і змістовно.

Національний характер проявляється у відносинах і ставленні до представників інших національностей, етнічних спільнот і соціальних груп, у цілеспрямованості, вольових зусиллях і наполегливості, в особливостях поведінки. Отже, національний характер сучасної української молоді також є відображенням у соціальній психіці інших етнічних спільнот, націй і народів інтегрованих соціально-психологічних якостей та особливостей, які проявляються у спілкуванні, ставленні, взаємовідносинах.

Чимало дослідників вбачали найістотнішу сутність націй, етносів, національної психології, характеру в національному підсвідомому, яке визначає спосіб життя народів, їх досягнення та історичну долю. Серед українських мислителів такого погляду дотримувались М.Костомаров, Д.Донцов, О.Кульчицький, В.Янів та ін.

Однак “навіть без врахування такого ірраціонального ядра, нація, національна психологія, національний характер, є вельми складним об'єктом для наукового пізнання” [5, с.27].

По-перше, немає жодної такої риси, яка була б властива психології, характеру тільки певної нації. Внаслідок цього специфіка національної душі “розмивається” серед подібних якостей інших народів.

По-друге, оскільки риси національної психології між представниками нації нерівномірні – від наявності повною мірою всіх цих рис до повної їх відсутності, – доводиться навмання шукати найхарактерніші якості психології нації, аналізуючи їхні традиції, звичаї, фольклор, історію, геополітичні та природні умови буття.

По-третє, психічні особливості спільностей перебувають у складній, багаторівневій залежності від соціально-культурних, політичних, економічних та інших факторів.

Досі немає чіткого наукового визначення нації. Всі визначення зводяться до переліку її складових, серед яких – спільні мова, територія, економічне та політичне життя, культура і релігія, спільні расово-етнічні корені, закладені у генотипі, психологічна єдність, стрижнем якої є національна самосвідомість або свідомість етнічної ідентичності (так її називають у західній науці).

Національна самосвідомість, почуття етнічної ідентичності є підґрунтям національного характеру.

Проблеми змісту і структури національної самосвідомості висвітлені у працях О.Бронева, А.Дашмірова, І.Вироста та ін. У деяких дослідженнях національна самосвідомість ототожнюється з національною свідомістю. На

думку словацького вченого І. Віроста, національна свідомість і національна самосвідомість є співвідношенням частини і цілого.

Дослідник А. Дашміров стверджує, що національна самосвідомість містить у собі дві сторони – ідеологічну та психологічну, тому існує на рівні суспільства і особистості. І.Вирост вважає, що національна самосвідомість є особливою психічною формою, в якій при з'ясуванні ставлення індивіда до національної спільноти відбувається синтез:

- знань та емоційно-оцінних вражень щодо національної спільноти (своєї чи іншої);
- поглядів на типові властивості члена національної спільноти (своєї чи іншої);
- оцінки самого себе як члена певної національної спільноти.

Важливий аспект у розвитку національної самосвідомості – співвідношення в ній національного і загальнолюдського, національних та загальнолюдських цінностей.

Специфіка формування національної свідомості пов'язана з чисельністю національних спільнот, тобто великих і малих націй. Національні почуття, а також національна самосвідомість малих народів особливо загострені, і на це треба зважати, провадячи національну політику.

Процес формування національної самосвідомості пов'язаний із розвитком національних мов, важливим елементом національної культури. Розвиток національної мови є передумовою розвитку національної самосвідомості. Оскільки мова – складова частина культури народу, а через культуру об'єктивізуються ознаки національної психології, то в мові також виявляється національний характер і національна самосвідомість. Завдяки мові здійснюється зв'язок між минулою культурою народу та її теперішнім.

Німецький лінгвіст В. Гумбольдт твердив, що вивчення мов не може бути успішним, якщо воно не поєднується з розглядом народного духу. Свідомість виконує визначальну роль у формуванні світогляду особистості. Світогляд має життєву позицію особистості, її ціннісні орієнтації. Саме у світогляді тісно взаємодіють національні аспекти світосприймання та національна самосвідомість. Структура світогляду відображає складну і суперечливу сутність навколишнього буття.

Важливим структурним елементом світогляду є знання. Причому йдеться не тільки про знання професійні, які людина отримує в процесі життєдіяльності, а й про теоретичні знання.

Крім того, у формуванні світогляду важливе місце належить почуттям. Вони наповнюють світогляд особистісним змістом, різноманітними емоціями, настроями, хвилюваннями. Саме у формуванні національної самосвідомості такий елемент світогляду, як почуття, набуває великої значущості.

Знання самі по собі ще не формують світогляду. Для того, щоб вони стали елементом (причому визначальним) світогляду, необхідно аби знання перетворилися на переконання. Отже, переконання виконують важливу роль у формуванні світогляду, вони гармонійно вплетені у тканину ціннісних настанов, без яких світогляд не може сформуватися.

На процес перетворення знань, на переконання впливають різні чинники, зокрема особистісного характеру, пов'язані з особливостями індивідуальної свідомості. Велике значення має також навколишнє середовище, панівні в суспільстві моральні норми і принципи.

Ї сучасній науці практично немає прихильників 'погляду на національний характер, як на окрему безтілесну субстанцію, яка існує поза психікою та характерами індивідів, представників даної нації. Національний характер – інтегративна сума рис характеру представників нації. Національний характер виявляється у психологічних особливостях конкретних людей, які безпосередньо взаємодіють між собою, внаслідок чого утворюється цілісний характер конкретної спільноти. Риси національного характеру передаються від покоління до покоління, утворюючи міцну та щільну структуру.

Існують різні концепції механізмів спадковості рис національного характеру. Чимало дослідників пов'язують національну психіку, характер із механізмами біологічної спадковості – генами.

Серед таких теорій найвагомішою залишається концепція К. Юнга – про архетипи – колективне несвідоме. Підсвідомі сфера психіки кожної людини, на думку вченого, містить приховані сліди пам'яті про історичний досвід своєї раси, нації. Ці сліди, закарбовані генами, К. Юнг назвав архетипами.

Більш вивченими є соціально-психологічні засоби успадкування рис національного характеру, які називають традиційними, звичаєвими. Звичай у науковій літературі виразно не віддиференційований від традиції. Звичай – це побутова традиція. Функціонування традицій і звичаїв забезпечується соціально-психологічними механізмами: навіюванням, переконуванням. Природно, що з цих механізмів у традиції домінує наслідування. Отже, традиція – найважливіший механізм стабілізації та інтеграції народів, передання від покоління до покоління духовних цінностей, ідеалів, які містяться в основі національного характеру.

Національний характер має багатогранну структуру і складається з таких компонентів:

- національна самоідентифікація;
- національна свідомість та самосвідомість;
- етноконсолідуючі й етнодиференціюючі ознаки;
- етнічні стереотипи, почуття тощо.

Кожен із перелічених компонентів може стати предметом окремого дослідження. Серед соціальних феноменів національний характер є чи не найскладнішим. Складність дослідження полягає в суперечливості визначення цього поняття.

Поодинокі спостереження над рисами українського національного характеру містять іноземні хроніки. У ХІХ ст. робилися спроби вивчити національний характер цілісно. Зокрема, М. Костомаров у праці “Дві руські народності” та І. Нечуй-Левицький у дослідженні “Світогляд українського народу” ґрунтовно осмислюють і порівнюють український та російський національні характери.

У ХХ ст. простежується прагнення дати об'єктивну картину здебільшого з позицій соціології (В'ячеслав Липинський), історії культури та філософії (Дмитро Чижевський), історії. Суто психологічне вивчення проблеми лише розпочинається.

На думку П. Гнатенка, національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (національно-психологічних настанов, стереотипів), властивих національній спільноті на певному етапі розвитку, що виявляються у ціннісних ставленнях до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах.

“Національний характер – це своєрідне, специфічне поєднання загальнолюдських рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах буття національної спільноти” [3, с.17].

Зауважимо, що внаслідок відомих історичних, політичних та ідеологічних причин національний характер (український національний характер зокрема) як наукова проблема не отримувал належної уваги в Україні. Такі дослідження до кінця 1980-х р. не провадилися.

Певний внесок у дослідження проблеми етнічної психології та українського національного характеру зробили науковці української діаспори (Д.Чижевський, О.Кульчицький, В. Янів та ін). Оригінальним є тлумачення національного характеру з культурологічних позицій. Учені стверджують, що національний характер є продуктом і носієм культури, він формується під впливом історичних чинників.

Національний характер висвітлюється представниками української діаспори в аспекті аналізу етнопсихології як наукової дисципліни. Зокрема, О.Кульчицький, досліджуючи поняття “етнопсихе”, наголошував, що етнопсихологія не є настільки розвинутою наукою, щоб це поняття було вільним від власної проблематики. Терміном “етнопсихе”, на думку О.Кульчицького, позначають колективну національну психіку, що існує тільки в індивідуальних психіках, але творить у сфері кожної індивідуальної психіки представника народу окремий образ психічних змістів, тісніше

пов'язаних із колективом. О. Кульчицький зазначав, що “треба провести спроби прояснення генези психіки української людини наступним порядком:

1) українська людина в своїй соматичній обумовленості. Соматично-расові чинники і соматичні аспекти української психіки;

2) українська людина в своєму географічному просторі (географічне середовище, що сформувало українську психіку, геопсихічні чинники й середовище, що сформувало українську психіку, геопсихічні чинники й геопсихічний аспект української психіки);

3) українська людина в своєму історичному буванні (вплив історичних подій та історичної дійсності на формування української людини, історичні чинники й історіософічний аспект української психіки).

4) українська людина в її суспільному житті (вплив притаманних для української дійсності форм групового життя на українську психіку, соціопсихічний чинник і соціопсихічний аспект української психіки);

5) українська людина в її культурному буванні (впливи окремих культур на українську психіку, культурно-морфічні чинники і культурно-морфічний аспект української психіки);

б) українська людина в своєму глибинно-несвідомому психологічному житті (глибинно-психічний аспект української психіки)” [8, с.89-90].

Саме ці погляди Кульчицького стали підґрунтям нашого дослідження українського національного характеру. Ми застосували також методику семантичного диференціалу Ч. Озгуда. Досліджуваним пропонували в п'ятибальній шкалі виявити своє бачення українців взагалі, а також себе, представників інших країн. Методика семантичного диференціалу Ч.Озгуда тривіальна в етнопсихологічних, соціетальних, соціологічних та інших дослідженнях. Ми розробили робочу гіпотезу стосовно феномена, подану у вигляді характеристик національної свідомості, національного характеру, ідентичності національного “Я”. Проаналізовано характерні уявлення молоді про себе і свою націю, тобто як молода людина оцінює своє “Я” та Україну на тлі психосемантичних показників сусідніх націй (24-х держав), а також погляд на світ. Суб'єктивне ставлення до інших націй дало змогу визначити семантичний диференціал окремих держав у зв'язку з Україною. Виявилося, що своє відношення “Я” до усіх держав одночасно мало яскраво виражений національний характер українців, відмінний від інших держав. На рис. 1, подано психологічні показники молодих людей – представників різних національностей. Крива на графіку засвідчує спільність національних рис українців: плавність, цільність натури, відсутність крайнощів, конфліктності, збудливості, екзальтованості. Мають значення не риси і не їхня сума, а структура, специфіка їх прояву у контексті ситуації ставлення, взаємовідносин, взаємодії та спілкування. За цими показниками шкала має

рівномірну вираженість і числових, і психологічних характеристик (див. рис. 1.).

Детальніше проаналізовано психологічні показники національних груп, які історично пов'язані між собою, вивчались оцінки "Я" і України з державами, які виявили близькість за методикою семантичного диференціалу. З погляду України такими є – Білорусь, Росія, Сербія (див.рис.2.). З погляду "Я" – Австрія, Чехія (див. рис.3.).

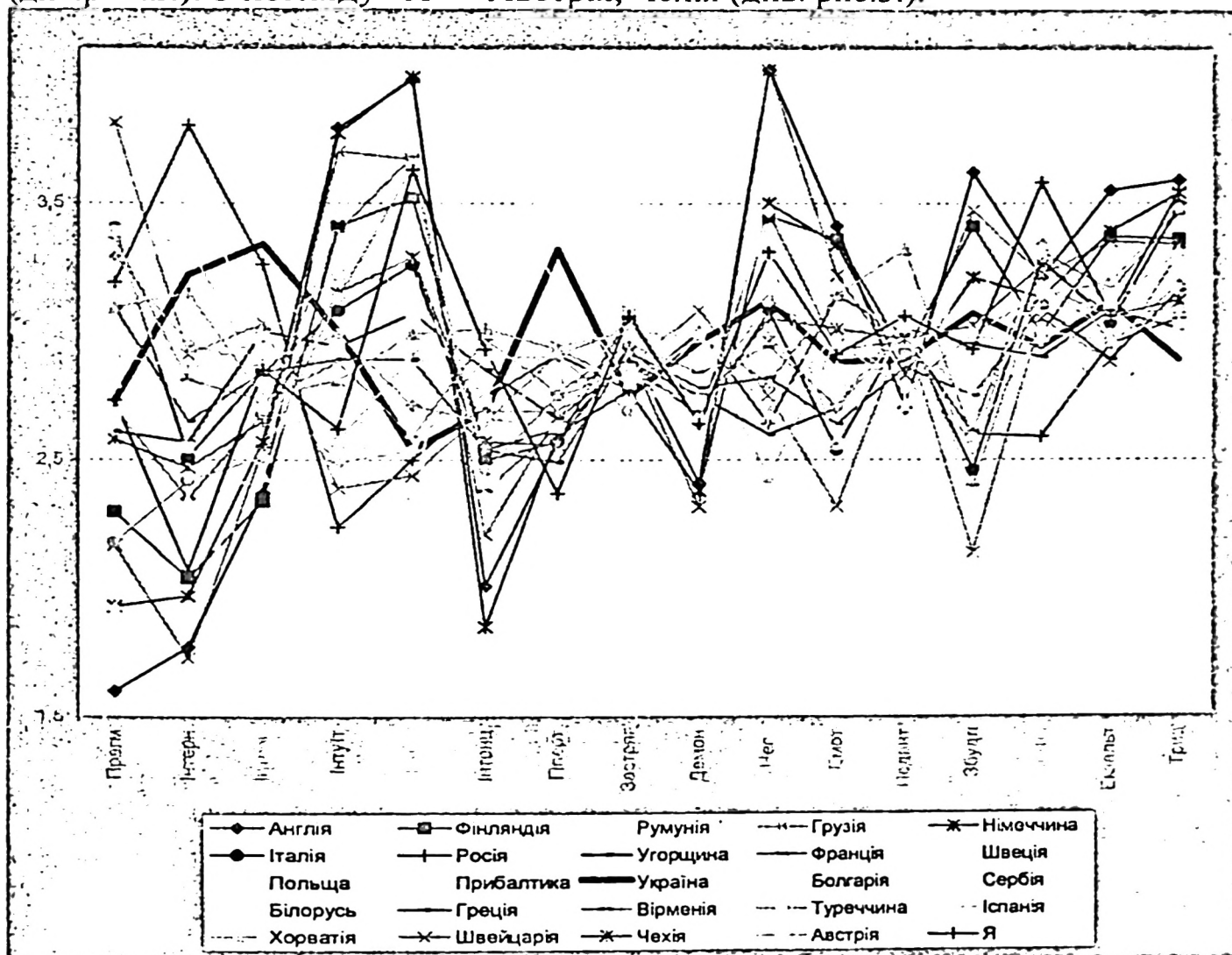

Рис.1. Психологічні показники молодих людей – представників різних національностей.

Методика семантичного диференціалу Ч.Озгуда не тільки доповнила узагальнені нами показники попередніх досліджень, а й ствердила факт, що в особливостях оцінювання немає тенденційності, а це є науковим доказом існування національного характеру як психологічного феномена.

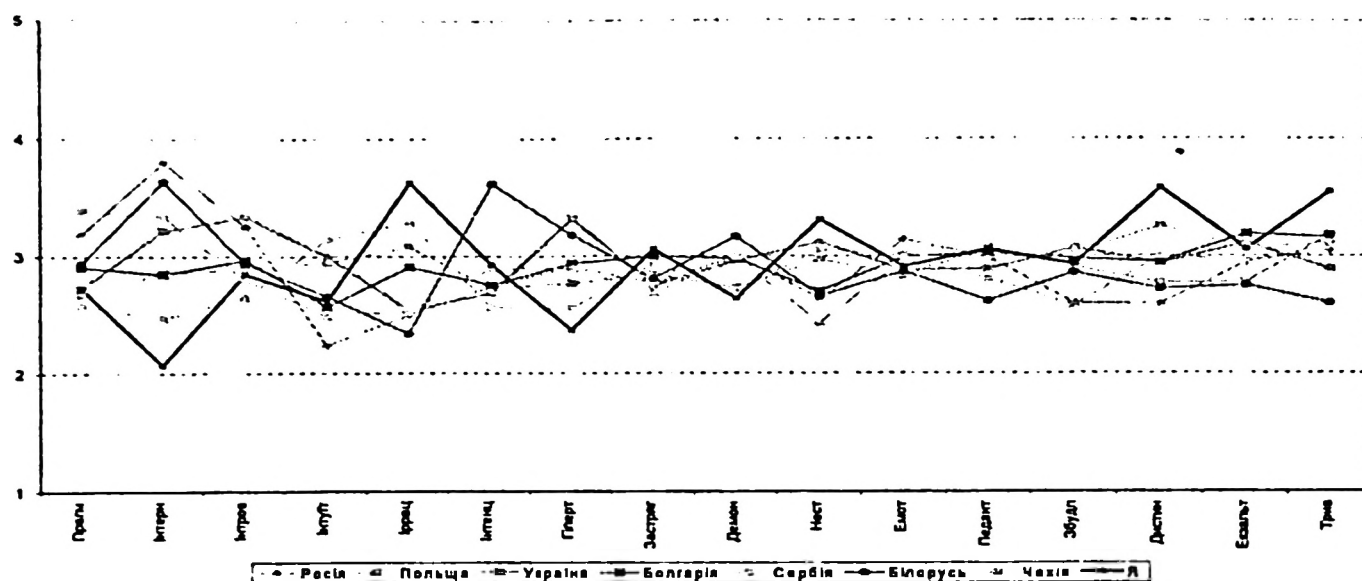

Рис.2. Психологічні показники національних груп з погляду України.

Отже всі риси національного характеру сучасної української молоді проявляються як щось інтегроване, цілісне у контексті ситуації, часу, цінностей, взаємодії, спілкування.

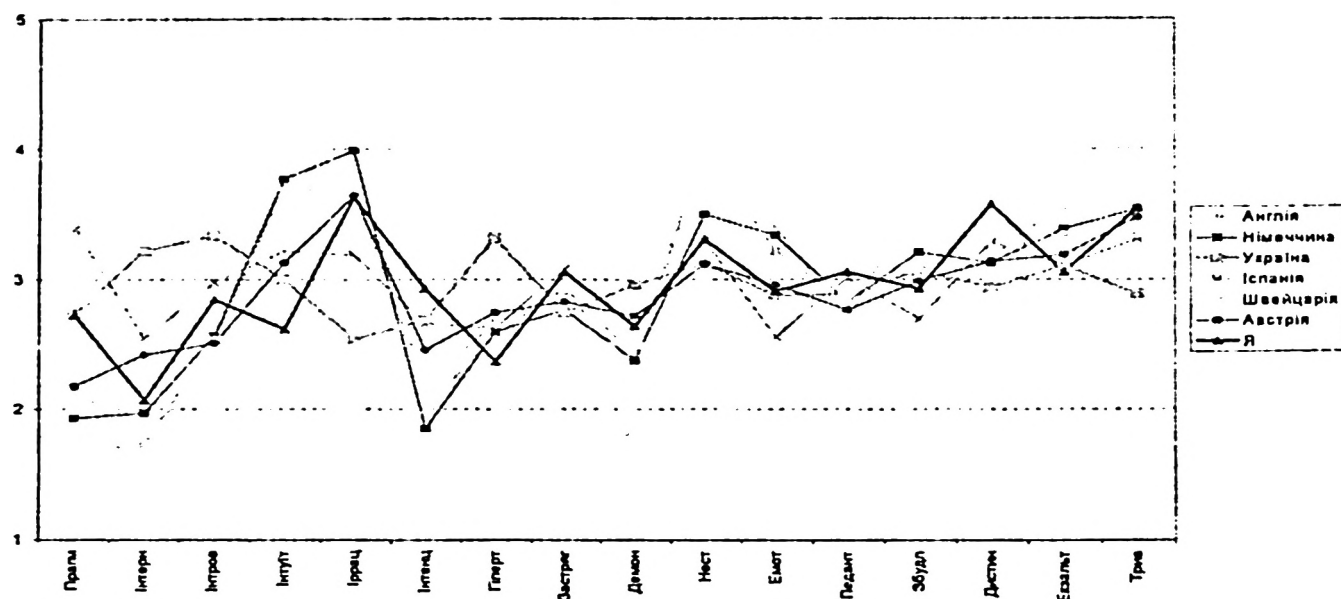

Рис.3. Психологічні показники національних груп з погляду «Я».

Національний характер змінюється повільно, впродовж століть. Від покоління до покоління він передається через механізми соціальної психіки. Цей процес змін можна прискорити завдяки національно-патріотичному вихованню та специфічним впливам.

1. *Боришевський М.* Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. К., 2000.
2. *Гнатенко П.* Национальный характер: Мифы и реальность. К., 1984.
3. *Ентоні Д. Сміт.* Національна ідентичність. К.: Основа, 1994.
4. *Етнічна психологія.* Івано-Франківськ, 1994.
5. *Іванишин В.* Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992.
6. Колективне несвідоме як об'єкт вивчення політичної психології: збірник наукових статей / За ред. В.О.Васютинського. К., 1997.
7. *Костомаров М.* Твори у 2-х томах. К., 1990.
8. *Кульчицький О.* Український персоналізм. Мюнхен-Париж, 1985.
9. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Львів, 1991.
10. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. К., 1992.
11. *Павленко В., Таглін С.* Етнопсихологія: Навч. посібник. К.: Сфера, 1999.
12. *Пірен М.* Основи етнопсихології: Підручник. Вид.2-е, доп. К., 1998.
13. *Ушинський К.* Вибрані педагогічні твори. К., 1983.
14. *Юнг К.* Проблемы души нашего времени: Пер. с нем. М., 1994.
15. *Янів В.* Нариси до української етнопсихології. Мюнхен, 1993.
16. *Charles E. Osgood.* The Nature and Measurement of Meaning. Psychological Bulletin. Vol. 49. № 3. 1952.

PARTICULARITIES OF NATIONAL NATURE OF MODERN UKRAINIAN YOUTH

Chrystyna Vasyl'kevych

*Ivan Franko National University of Lviv Universytetska St., 1
79000 Lviv Ukraine filos@franko.lviv.ua*

The article is devoted to the investigation of national Ukrainian character. The aim of investigation was the analysis of scientific literature on this subject. The theoretical description of the problems of national character was made on its basis. Experimental exploration enabled analysing of national character, ascertained connection with national consciousness and self-consciousness based on the observations of real life, questionnaires and tests of students.

Key words: national Ukrainian character, national subconsciousness, national consciousness and self-consciousness, traditions, customs, ceremonies, folklore, language, religion, culture, national identity, mentality, feelings, moral norms.

*Стаття надійшла до редколегії 06.2001
Прийнята до друку 10.2001*